

Vedecká metafora a jej noetická ambivalentnosť

Original Study

Doc. Mgr. Alena Bohunická, PhD.
Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika
alena.bohunicka@uniba.sk

Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.
Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika
olga.orgonova@uniba.sk

Received: 11. 7. 2024; Accepted: 21. 8. 2024

Scientific Metaphor and its Noetic Ambivalence

Abstract: In this paper we revisit the inspiration of J. Kořenský's work on the problem of metaphor in scientific reflection on language. For us, the notion of *noetic instrumentalisation of metaphor* is the main concept by which the author captures that metaphor is an essential tool for interpreting, representing and modelling the processes of linguistic activity. We find Kořenský's analysis of the noetic instrumentalisation of *game* inspiring, pointing out that the same metaphorical concept allows, on the one hand, for unifying interpretations of language, but also for interpretations that are in an ambivalent or even polemical relationship. In our study, we analyse the noetic ambivalence of the metaphor of fabric, which functions as a means of interpreting language/speech in two conflicting methodological lines: on the one hand, in a structural linguistic methodological framework, where it harmonises with the instrumentalist approach to language; on the other hand, in a social interactionist framework, where the conceptualisation of speech activity as fabric is used to explain the socially practical linguistic reality of language. The aim of the analysis is to answer the question of what lies behind the noetic ambivalence of this metaphor. To explain this, we draw on J. Dolník's (2014) reflections on the role of autonomisation in interpreting, and distinguish between the resultative and emergent nature of the metaphorical base in scientific interpretation using metaphor.

Keywords: noetic metaphor, figurative metaphor, metaphor of game, metaphor of fabric, emergent metaphor, resultative metaphor, interpretation

ÚVOD

Myšlienky venované obraznosti a metaforickej konceptualizácii vo vede sú podstatnou súčasťou fondu inšpirácií, ktorý nám J. Kořenský zanechal. K téme metafory sa v posledných troch desaťročiach opakovane vracal, pričom nielen dopĺňal, ale i cizeloval tézy obsiahnuté v textoch *Dvě poznámky k problému metafory v jazyce vědy* (1990), *Hra jako konstrukční princip teorie řeči a textu* (1996), *Je slovo hra v teoriích řeči „jen“ obrazné vyjádření, nebo základní koncept?* (2004a) či *Slovo hra jako obrazné vyjádření a jako základní koncept v teoriích řeči* (2006), *Znak a hra* (2004b), *Neinstrumentální instrumentalismus, nelangová langovost, neherní hra* (2009). Tieto práce J. Kořenského posúvajú stav poznania v otázke noetického potenciálu metafory, autor v nich objasňuje typy metafor, pozitívny a negatívny dosah pri tvorbe vedeckých teórií i relevanciu pri uchopení procesu semiózy vo vede. Kľúčovým pojmom „noetická inštrumentalizácia metafory“ autor zachytáva, že metafora je podstatný nástroj poznávania, zobrazovania a modelovania procesov rečovej činnosti.

Ako naznačujú uvedené názvy textov, J. Kořenský zameriaval pozornosť obzvlášť na metaforu hernosti a skúmal možnosti jej racionálnej vedeckej konceptualizácie v súčasnej jazykovede po pragmatickom obrate. Vychádzal z pozorovania, že metafora hry „ovláda“ filozofovanie v období postmodernity a zasahuje aj jazykovedné spoločenstvo autorov nadväzujúcich priamo či sprostredkovane na filozofov L. Wittgensteina, M. Foucaulta, J. F. Lyotarda a iných. Hra sa postupne dostáva do významnej pozície v diskurze a vystupuje „jako ústredný noetický princíp lingvistické racionality nového typu“ (Kořenský 2004a, 66). J. Kořenský takto uvažuje o „novej“ hernej metafore, v duchu ktorej „reč není hra v šachy s předem danými pravidly mající své ‚svrchované‘, ‚privilegované‘ hráče“, ale „reč je nejvyšš ona hra bez (předem daných) pravidel, hra, v níž se hraje dříve, než se ví, co se hraje, jak se hraje“ (Kořenský 2004a, 67). Autor tak vystihuje, že metafora hry rovnako dobre slúži protikladným noetickým rámcom, ako je to známe z textov klasického štrukturalizmu na jednej strane (Saussurova analógia jazyka a šachovej hry) a textov podporujúcich predstavu o fungovaní jazyka načatú v neskorých prácach L. Wittgensteina na strane druhej. Ako ukážeme nižšie, v lingvistickej teórii to nie je jediný prípad metaforickej enantiosémie, keď nová metafora neguje charakteristiky zdôraznené metaforou ukotvenou v predchádzajúcej teórii jazyka.

Predmetom nášho príspevku nie je metafora hernosti – tá už v početných prácach dostala zaslúžený priestor. Pozornosť zameriame na metaforu tkaniny ako prostriedok výkladu jazyka/reči. Kořenského analýza noetickej inštrumentalizácie hry (nielen) v jazykovede je však pre nás podnetná v dvoch smeroch:

1) V súvislosti s poznávacím potenciálom metafor vo vede je zaujímavá skutočnosť, že niektoré z metafor

majú aj „kolektívnotvornú silu“, teda že vyjadrovanie sa v intenciách danej metafory zaraďuje používateľov/bádateľov nielen do istého poznávacieho, ale aj sociálneho rámca. Ide o prípady, keď bádatelia nadväzujú na seba prostredníctvom danej metafory afirmatívne, tj. explotáciou danej metafory zároveň demonštrujú, že „vidia podobne“ ako iní, na ktorých nadväzujú. Metafora tak podlieha solidarizačnej inštrumentalizácii – je (sprvu vedomým, neskôr i nevedomým) prostriedkom recipročnej nadväznosti, kohézie kolektívu a následne vedeckej solidarizácie naprieč krajinami, jazykmi i naprieč storočiami. To vidíme nielen pri vyššie spomínanej metafore hernosti, ale napríklad i pri metafore obrazu sveta či pri metafore reči ako tkania, ktorých vlákno nadväzovania a odkazovania sa tiahne dekadami a storočiami.

2) Silný podnet pre túto prácu nachádzame v poukazaní na to, že metafora, ktorá nadobudla status noetickej metafory (teda metafory, ktorá zakladá teóriu či priam mení paradigmu nazerania na daný objekt) umožňuje uplatnenia v noetických rámcoch, ktoré sú v ambivalentnom či priam polemickom vzťahu: teda dvojzmyselnosť je zároveň prepojená s odlišným uplatnením v nesúhlasných vedeckých paradigmách. Ambivalentnosť tohto druhu nie je vlastnosť každej vedeckej metafory. Porovnajme napr. inštrumentálnu metaforu jazyka, ktorá je pomerne jednoznačná (bližšie napr. Bohunická 2014). Cieľom v tomto príspevku je objasniť, aké spôsoby semiózy a interpretácie sú za noeticou ambivalentnosťou konkrétnej metafory reči ako tkania a jej rozpornej ex-plotácie v uvažovaní o jazyku.

METAFORA TKANINY A TKANIA PRI VÝKLADE JAZYKA¹

Využitie metafory tkaniny pri poznávaní a výklade jazyka/reči je v mnohom iné ako uplatnenie hernej metafory: je skôr sporadické, nie také frekventované a v žiadnom období nedosahuje kľúčovú pozíciu, ako to sledujeme pri metafore hry v období postmodernistického odmietania racionalizmu (porov. Kořenský 2014, 190). Táto metafora však takisto spája lingvistov a mysliteľov o jazyku v rôznych dobách, v rámci odlišných prístupov, možno ju vystopovať v jazykovedných, filozofických či literárnovedných textoch (Slančová 2022; Hjelmslev 2016; Arendtová 2009; Vaňková 2007; Hodrová 2003) a možno predpokladať, že implicitne je za bachtinovskou dialogickosťou či konceptom intertextuality. Náš prístup v tomto príspevku nie je historický (nejde o chronológiu výskytu tejto metafory v dejinách lingvistiky), ale sémantický. Zaujímá nás, aké významy má táto metafora a aké perspektívy tým lingvistike otvorila pri nazeraní na jazyk/reč a jeho interpretáciu.

V prvom rade treba pripomenúť to, na čo upozornila už skôr I. Vaňková vo svojej práci *Nádoba plná řeči* (2007), a to je, že odborná konceptualizácia jazyka ako

¹ V texte používame výrazy *tkanina* a *tkanivo* synonymne vo význame súhrnu vlákien, z ktorých sa skladá látka zhotovená tkaním. Výraz *jazyk* zastupuje aj *reč*.

tkaniny konvenuje vedeckej obraznosti.² I. Vaňková dokladá mnohé lexikalizované metafory, ktoré podľa nej dovoľujú predpokladať existenciu konceptuálnej metafory reči/hovorenia a tkania v naivnom obraze sveta (z jej príkladov možno vybrať také, ktoré sa nachádzajú aj v slovenčine: *osnova prejavu, nadviazať na predchádzajúci rozhovor, stratiť niť, pretrhnúť niekomu niť, rozviazať jazyk, pliesť piate cez deviate, zamotať sa (pri hovorení prejavu), reč popretkávaná ozvlášťujúcimi výrazmi*; novšie túto metaforu rozvíja aj digitálna sféra komunikácie spojením *diskusné vlákno*. I. Vaňková sa vo svojej práci síce nevenuje obšírnejšie metafore tkaniny, avšak považujeme za interpretačne jasnozrivé, že v pozadí týchto vyjadrení vidí autorka sociálny kontakt, „*vevázání* individua do společenství, vztahů, odpovědnosti a povinností“ (Vaňková 2007, 67) a považuje metaforu tkania či tkaniny za súčasť nadradenej schémy spojenia (nachádzajúcu základ vo fyzickej skúsenosti – od prvopočiatku jedinca). Rečou môžeme „*být s někým ve spojení; navázat známost; zpřetřhat pouta, závazek, svazek, připoutat někoho, odpoutat se*“ (Vaňková 2007, 67) – čomu rovnako zodpovedajú aj slovenské ekvivalenty.

V záujme prehľadnosti zdokumentujeme rôzne spôsoby uplatnenia metafory tkaniny v odborných textoch o jazyku. Tie sa do značnej miery prekrývajú s líniami využitia metafory hry, ktoré vydell J. Kořenský (2014, 190 – 194).

1. Uplatnenie konvencionalizovaných metafor z bežného jazyka, ktoré vyvierajú z predpokladanej schémy spojenia uloženej v bežnom jazyku (porov. vyššie s odkazom na I. Vaňkovú 2007) a interpretujeme ich ako doslovné v terminologickom jazykovom kontexte. Tak je to napríklad v spojení *zviazanosť formy a obsahu textu*. Niektoré z týchto konvencionalizovaných metafor majú aj terminologický status, porovnajme termín *vázba* (rekcia) či *nadväznosť* (kohézia) ako spájanie elementárnych textových jednotiek do vyšších celkov, ktoré sú vnímané ako súvislé: potom i *nadväznosť vnútrotextová, nadväznosť mimotextová*. Dôsledkom toho, že metaforický pôvod takýchto metafor nie je pociťovaný, je i skutočnosť, že niektoré implikáty vyplývajúce z tacitného motivačného vzťahu s konkrétnym významom sa prezentujú ako doslovné: napríklad *zviazanosť obsahu a formy znaku* implikujúca stálosť znaku.

2. Obrazný spôsob využitia konceptu *tkanina*, ktoré nachádzame aj v scientisticky orientovaných prácach systémovej lingvistiky v krajne obraznom kontexte, ako dokladá citát z prvej kapitoly Hjelmslevovej práce *O základech teorie jazyka*: „*Jazyk není pouhým vnějším průvodcem, ale vláknem vetkaným hluboko v lidskou duši, zasutou pokladnicí paměti individua, rodu a bděle pamětlivé, nabádající svědomí*“ (Hjelmslev 2016, 15).³ Uvedený príklad však nie je podporou vedeckej konceptualizácie, je len rétorickým prvkom, antitézou na markantnejšie odôvodnenie potreby skúmania jazyka

ako cieľa (nie prostriedku poznávania ľudskej duše, kultúry či iného).

3. Racionálne využitie komparatívno-ilustračného typu v systémovej lingvistických prácach ako súčasť inštrumentálnej predstavy o jazyku, kde sa zdôrazňuje teleologickosť vytvárania textu/tkaniny, cieľavedomosť subjektu, jeho vlády nad podobou textu; tejto noetickej línii zodpovedá typ metafory známej ako analógia. Príklad na tento spôsob využitia metafory tkaniny vyberáme zo slovenskej štylistiky, z textu Daniely Slančovej (2022, 398). Slovenská štylistička využíva metaforu tkaniny pri výklade a objasňovaní textotvornej činnosti. Textotvorná činnosť sa vykladá ako tkanie, kde *osnova* (sústava priadzí v tkanine idúca po jej dĺžke) má byť vehikulum pre textovú stratégiu a *útok* (sústava priečných nití v tkanine) má byť vehikulum pre štylizáciu činnosť – výber jazykových prostriedkov), pričom makrotextová stratégia je podnosom pre konkrétne verbálne a neverbálne prostriedky, podobne ako *osnova* drží útok. Porovnajme:

„Keby sme si pomohli klasickou metaforou textu ako tkaniny a textotvornú činnosť chápali ako ‚tkanie‘, mohli by sme si textovú stratégiu predstaviť ako osnovu a štylizáciu činnosť ako útok. V oboch prípadoch ide o termíny z pradiarenskej technológie. Osnova je ‚sústava priadzí v tkanine idúca po jej dĺžke‘ a útok je ‚sústava priečných nití v tkanine‘ (KSSJ). Osnovné nite sú napevno natiahnuté a pomedzi ne sa pretkáva útok. Tak ako tkanina môže vzniknúť a existovať len v súčinnosti oboch súčastí, tak môže existovať text, len ak sa realizuje jeho základný plán (makrostratégia) pomocou jazykových a nejazykových prostriedkov na úrovni mikrotextu. Inými slovami, text ako ‚tkanina‘ môže jestvovať len tak, že vedomie makrotextovej stratégie ako osnovu ‚drží‘ útok, teda konkrétne verbálne a neverbálne prostriedky podieľajúce sa na realizácii textu.“ (in Slančová 2022, 398).

V príklade ide o využitie metafory tkaniny, pri ktorom sa oživuje motivačný vzťah petrifikovaný vo vyššie spomínaných uzuálnych metaforách z bežného jazyka a z lingvistickej terminológie (termín *nadväznosť* textu). Autorka v tejto metafore obnovuje motivačný vzťah uložený v samotnej etymológii slova *text*: Ľ. Králik vo svojom *Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny* (2015) slovo *text* datuje do 16. stor., z lat. *textus* v zmysle pletenie, pletivo, tkanina, spleť, súvislosť; od lat. *texere, textum* v zmysle tkať, pliesť. Ide o obdobný typ uplatnenia ako v prípade metafory šachu u F. de Saussurea, pri ktorom metaforika nevytvára konceptuálnu základňu teórie, ale pri ktorom prebieha vzťah k teórii v opačnom smere: analógiou, oživením obraznosti autor zviditeľňuje aspekt jazyka, ktorý je v kongruencii s metodologickým rámcem – antropomorfným inštrumentalizmom – v rámci ktorého sa uvažuje o jazyku tak, že sa akcentuje dualizmus jazykového subjektu a objektu (jazyka), cieľavedomosť narábania s týmto objektom, teleologická

² Na okraj môžeme dodať, že tento prípad zároveň potvrdzuje tézu B. Whorfa o neoddeliteľnosti vedeckého myslenia od bežného myslenia; že metajazyk vedcov je vybudovaný na racionalite uloženej v ich materinskom jazyku (Whorf 1956, 218).

³ Za upozornenie na tento prípad využitia metafory tkaniny ďakujeme českej lingvistke Ive Nebeskej.

povaha výsledného produktu. Použitie metafory tkaniny u D. Slančovej zapadá do teoreticko-metodologického rámca funkčnej štylistiky, v ktorom klasická definíciu štýlu (u J. Mistríka ako jej hlavného protagonistu) znie: „štýl je spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomým výberom, zákonitým usporiadaním a využitím jazykových a mimojazykových prostriedkov“ (Mistrík 1985, 419). Takto aj náš používateľ jazyka ako tkáč cieľavedomo a podľa osvedčeného postupu vytvára text ako tkaninu.

4. Exploatácia tkaniny ako heuristickej metafory, pričom konceptualizácia jazyka ako tkaniny zdôrazňuje sociálnočinnosť praktickú jazykovú skutočnosť. V súlade s ňou metafora tkaniny obracia pozornosť na spleť vzťahov – subjekt svoj prehovor zaplieta do pletiva vzťahov utvorených rečou existujúcou pred ním. Heuristická metafora tkaniny stojí v ambivalentnom vzťahu k analógii v zmysle 3) a nachádzame ju u H. Arendtovej (2009, 233 – 244). Jej metaforizácia reči ako tkaniva predstavuje alternatívu k tradičnému pohľadu na jazyk; táto predstava sa vyznačuje veľkou mierou obraznosti (v predchádzajúcej metafore ide o racionálny vzťah analógie, nie o prekvapivú obraznosť). V metafore tkaniva, ktorú ponúka H. Arendtová pri vysvetľovaní úlohy reči v súkromnom i verejnom živote človeka, sa suspenduje reifikačný pohľad na jazyk a pozornosť sa zameriava na jeho antropologickú a sociálnopraktickú dimenziu. Metafora tkaniva má odkryť, že nad priesečným tematickej (obsah) a influenčnej (ciele) priamky má v pomyselnom modeli komunikácie miesto ďalší bod – obraz, ktorý zanecháva hovoriaci v reči. Obsahom antropologickej dimenzie jazyka je skutočnosť, že hovorením o niečom zároveň nepriamo a neintenčne ukazujeme druhému, kto sme. Toto seba-ukazovanie či seba-odkrývanie je síce vo vzťahu k tematizačnej a influenčnej stránke (predmet a cieľ) sekundárnym zmyslom rečového konania, ale tvorí neoddeliteľnú súčasť prehovoru. Sociálnopraktickú dimenziu potom tvorí systém vzťahov, ktorý vzniká zo samotných činov a slov a v ktorom sa ľudia cez veci, ktoré tvoria predmet komunikácie, obracajú priamo na seba navzájom a oslovujú sa (Arendtová 2009, 235). Túto sféru nazýva Arendtová tkanivom vzťahov a ľudských záležitostí (Arendtová 2009, 236). Počiatok každého nového konania či prehovoru je vpradením do existujúceho systému vzťahov. Nejde však o čisto vzťahovú dimenziu komunikácie orientovanú perspektívne, do budúcnosti; Arendtvej tkanivo má retrospektívny význam. Svoj prehovor ako osobitné vlákno votkáme do existujúceho tkaniva, ktoré sme sami nevytvorili, existuje tu bez ohľadu na naše konanie a skôr, než náš prehovor mohol začať. To je dôvod, prečo nemôžeme svoje úmysly, zábery a ciele ako hovoriaci nikdy uplatniť v ich čistote; ich realizácia je ovplyvnená protichodnými cieľmi a záujmami existujúcimi v tkanive vzťahov už pred naším konaním a prehovorom. Ak v inštrumentálnej paradigme (ktorú v Arendtovej modeli usúvzťažňujeme so zhotovovaním ako typom činnosti) možno za produkt komunikácie, výsledok, považovať text, v ktorom realizujeme vopred určené ciele (tkáč je tvorca a text/tkanina

je výsledok), tak v paradigme predstavujúcej reč ako sociálne konanie má produkt komunikácie (teda výsledok) korelát v obraze, ktorý sa viaže na hovoriaceho a ktorý je výsledkom interpretácie recipienta. Tkáč nie je tvorca, ale tkáč je výsledok. V pojmosloví H. Arendtovej je výsledkom tohoto tkania/komunikácie príbeh, ktorý na základe retrospektívneho pohľadu na rečové konanie subjektu môžeme vyrozprávať o ňom samotnom. Človek sa prejavuje, ukazuje v reči, teda v obraze zanechanom v reči. Hoci je seba-ukazovanie sekundárnym zmyslom komunikácie, Arendtová považuje tento obraz (príbeh) za hlavný produkt komunikácie, pretože to, čo z konania a hovorenia pretrvá, sú príbehy/obrazy, ktoré hovoriaci a konajúci subjekt zapríčinil. Trúfame si namiesto slova príbeh použiť aj slovo kresba – v podstate ide o ikonizáciu používateľa jazyka, ktorej výsledok môžeme zobrazit verbálne v naratívne, i neverbálne v kresbe. Metafora tkaniva u Arendtovej posúva aj metaforu jazyka ako obrazu/jazykového obrazu od vecného aspektu (jazykový obraz sveta zodpovedá spôsobu zobrazenia skutočnosti v jazyku) k antropologickému a sociálnemu aspektu: ide o jazykový obraz hovoriaceho, ktorý vytvára adresát. Je to teda metaobraz, ktorý sa vytvára na báze JOS ako základu. Toto uvažovanie veľmi dobre konvenuje s postulátmi kultúrnej lingvistiky, pre ktorú odkrývaním JOS sa zároveň odkrýva povaha nositeľov tohoto obrazu sveta.

Pozícia subjektu sa tu oproti tradičnej predstave mení – subjekt prestáva byť tým, ktorý text spája, „vládne mu“, ale prechádza procesom vplietania sa do interakcií, neintenčného votkávania svojho obrazu do reči a rozmotávania (objasňovania) identity. Takto interpretovaná pozícia subjektu zapadá do lingvistickej racionality, ktorú podľa J. Kořenského vystihuje orientácia primárne na „dialog (nikoli monolog), aktuální interakce produkující pouze pravděpodobnostně definovatelný potenciální předpoklad diferencí, produkující však i aktuální personalitu a subjektivitu komunikanta“ (Kořenský 2004, 67). Princíp tkania v kongruencii s princípom hernosti zdôrazňuje interakčnosť, dynamiku, relačnosť, emergenciu subjektu. A v tomto duchu činnosť votkávania vystihuje neustálu premenu pod vplyvom zapájania sa ďalších tkáčov a ďalších vlákien. Subjekt nemá svoj vlastný plán osnovania, je ním vytváraný. Podobne to konštatuje J. Kořenský v prípade noetickej metafory hry: subjekt komunikanta „je desintegrován, učiněn pasivním, je rozpuštěn v procesech řeči, je jimi spíše ‚rezultován‘, vytvářen. Jednotlivé řečové hry, jichž se během dne a života účastní, jej určují, nikoli naopak. Nemá vlastně svou řečovou, jazykovou integritu, identitu, své řečové dějiny“ (Kořenský 2004a, 68).

TKANINA AKO REZULTATÍVNA A EMERGENTNÁ METAFORA JAZYKA

S oporou o poznatky o úlohe autonomizácie v procese interpretácie (Dolník 2014) predpokladáme, že naznačená ambivalentnosť metafory tkaniny vo vzťahu k jazyku/reči ako vehikulu či cieľovej doméne je spojená s tým, aká je

miera autonómie pri vedeckej interpretácii prostredníctvom metafory a aký typ racionality pri tejto interpretácii prevláda. Noetickú ambivalentnosť metafory tkaniny môžeme vysvetliť nasledovne:

a) Na jednej strane narábame s metaforou v odbornom uvažovaní v duchu tradičného chápania metafory, ktorá spája dva pojmy na základe podobnosti ako prieniku vlastností interpretovaných entít, teda jazyka a tkaniny. Táto spoločná báza má rezultatívnu povahu – je prienikom vlastností vzchádzajúcich z vnútorných charakteristík porovnávaných domén a svojou povahou je vo vzťahu silnej závislosti od týchto vlastností. V našom prípade inštrumentalistická analógia textotvornej činnosti ako tkania u D. Slančovej zviditeľňuje isté aspekty cieľovej domény, tie sú však redukovateľné na vžitú predstavu o jazyku, v duchu ktorej autor textu a širšie používateľ jazyka je tvorcom textu a vládcom nad ním, podobne ako je tkáč tvorcom textílie. Ďalšie implikáty sú podriadené tejto východiskovej predstave. Interpretácia prostredníctvom takejto metafory má povahu umového⁴ mapovania, samotná metafora sa vytvára na základe racionálne spracovanej skutočnosti vo forme uplatnenia poznatkov. J. Dolník (2014) preto nazýva tieto metafory *rezultatívne metafory* – prienik vlastností (podobnosť) je v nich cieľový výsledok.

b) V druhom prípade ide o také narábanie s metaforou, pri ktorom zohráva úlohu predstavivosť za hranicou kánonických súvislostí, plodiaca nové súvislosti a poznatky – práve tie sú cieľom metaforizácie. Interpret sa nechá viesť za hranice interpretačných zvyklostí, poznatky pri metafore neuplatňuje, ale metafora ich vytvára. Výsledkom usúvzťažnenia dvoch domén sú vlastnosti nového druhu, nepredpovedateľné a nereducovateľné na príznaky, z ktorých metafora vzchádza: novou vlastnosťou rečového subjektu je jeho rezultatívna identita vyplývajúca zo spôsobu, akým je videný v rozsiahlejšej štruktúre vzťahov a činov, do ktorých vstúpil svojím rečovým konaním. V duchu rezultatívnej metafory tkaniny používateľ jazyka hovorí/tká účelne, vie, ako bude výtvor vyzeráť. To však nie je vôbec nutný implikát, naopak, Arendtovej metafora exploatuje prekvapivý príznak – ten, kto tká, je uviaznutý v sieti, ktorú vytvára – ak vztiahneme metaforu na pavúčí kontext. S oporou o pojmoslovie zavedené J. Dolníkom (2014) môžeme hovoriť o *emergentnej metafore*, pri ktorej nejde o prienik vlastností dvoch domén, ale o emergenciu nových kvalít. Ide o typ metafor, ktoré nesú heuristický náboj, anticipujú nové poznanie, dovoľujú predvídať, čo zatiaľ nie je pomenované. Autor nimi „šťuchá“ do postulátov tradičného výkladu, keď potrebuje vysloviť niečo nové: pritom rovnako môže nadviazať na predvedecký obraz.

ZÁVER

Ako sme ukázali, metafora jazyka ako tkaniny dobre slúži na výklad jazyka naprieč vedeckými paradigmami, a to i s rozpornými významami, čo je v základe jej noetickej ambivalentnosti. V štrukturalistickom inštrumentalizme

sa uplatňuje na zdôraznenie účelnosti konania jazykového subjektu – príznaku, ktorý tá istá metafora v pragmatickej „vyjednávacej“ paradigme popiera. V príspevku sme odkryli, že príčinou nie je len transfer odlišných príznakov typických pre zdrojovú doménu, ale rozdiel v interpretačnom uchopení metafory, ktoré je zamerané viac na využívanie poznatkov a rezultatívne príznaky priamo späté so sémantikou porovnávaných domén, alebo na druhej strane na exploatáciu bázy emergentnej povahy. Emergentná metafora tkaniny konvenuje (je kongruentná) s „novou“, neskorowittgensteinovskou metaforou hry, ktorú považuje Kořenský za noetický princíp lingvistickej racionality nového typu. Čo treba tejto metafore uznať, je jej „korektnosť“. Emergentná metafora tkaniny ostáva metaforou. Nie je to ten typ podmanivej metafory, ktorá ukáže nové možnosti uvažovania o predmete, otvorí cestu k novej teórii a táto teória – hoci obrazná – tvári sa ako doslovná (porov. nástrojovú metaforu jazyka). Tkanina ako metafora jazyka je napriek etymologickým súvislostiam explicitnou metaforou, ktorá si zachováva a priznáva svoju obraznosť.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-22-0275 Inkluzívna štylistika.

LITERATÚRA

- Arendtová, H., 2009. *Vita activa neboli o činném živote*. Praha: Oikoymenth.
- Bohunická, A., 2014. *Metaforika činnostného aspektu jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Dolník, J., 2014. Interpretácia a autonomizácia. In Orgoňová, O., Muziková, K., Popovičová Sedláčková, Z. (Eds.), *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 21 – 30.
- Hjelmslev, L., 2016. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia.
- Hodrová, D., 2003. Text mezi texty. *Česká literatura*, 51(5), s. 537 – 545.
- Kořenský, J., 1990. Dvě poznámky k problému metafory v jazyce vědy. In Stachová, J. (Ed.), *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování. Filozofické a metodologické problémy přírodních, technický a společenských věd*. Praha: Filozofický ústav ČSAV, s. 50 – 55.
- Kořenský, J., 1996. Hra jako konstrukční princip řeči a textu. In Gajda, S., Balowski, M. (Eds.), *Styl a tekst*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 43 – 49.
- Kořenský, J., 2004a. Je slovo hra v teoriích řeči „jen“ obrazné vyjádření, nebo základní koncept? In Kořenský, J., *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 65 – 70.
- Kořenský, J., 2004b. Znak a hra. In Filáček, A., *Věda, poznání, komunikace*. Praha: FF AVČR, s. 87 – 92.

⁴ Um v zmysle Verstand v opozícii k rozumu (Vernunft).

- Kořenský, J., 2006. Slovo hra jako obrazné vyjádření a jako základní koncept v teoriích řeči. In Nosek, J., *Hra, věda a filosofie: Sborník příspěvků*. Praha: Filosofia, s. 143 – 148.
- Kořenský, J., 2009. Neinstrumentální instrumentalismus, nelangová langovost, neherní hra. In Foret, M., Lapčík, M., Orság P. (Eds.), *Kultura – média – komunikace. Speciál 1: Jazyk – filosofie – média*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 19 – 26.
- de Saussure, F., 2008. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- Kořenský, J., 2014. *Proměny myšlení o řeči na rozhraní tisíciletí*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Králik, L., 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- Mistrík, J., 1985. *Štylistika*. Bratislava: SPN.
- Slančová, D., 2022. Textová štylistika. In Slančová, D. a kol., *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 371 – 448.
- Vaňková, I., 2007. *Nádoba plná řeči*. Praha: Karolinum.
- Whorf, B. Lee, 1956. Science and Linguistics. In Carroll, J. B. (Ed.), *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Massachusetts: The MIT Press, s. 207 – 219.